

ISSN: 2423 - 7655

Pajoheshha- e Mahdavi

A Research Quarterly in Mahdaviyyat
Thirteenth year, No 50, summer 2024

Strategies for Revival of Moral Values of Youth in a Waiting Society

Dr. Fatemeh Akbari ¹

Abstract

Moral values have always been of great importance; however, in the present era, due to the growth of technology, the increasing spread of mass media, cultural invasion, cyberspace, the enemy's combined and strategic warfare, and the special position of the Islamic Republic of Iran, moral values are of particular importance because, on the one hand, their absence causes the spread of factors and motives for corruption among individuals in society, especially youth, role models, and figures, which impose irreparable consequences on individuals and society. On the other hand, acquiring desirable moral traits, adhering to morality and spirituality in all aspects of life, and purifying the heart from moral vices are among the most important Quranic topics and, in a sense, the most important goal of the mission of the divine prophets. Leaving these emphases and invitations leads to deprivation of the blessings and valuable effects resulting from values, to the point where neither religion has any meaning for people nor their world is organized. But unfortunately, statistics, newspaper incidents, numerous enemy movements in our country, numerous moral corruptions in the political, economic, scientific, and cultural fields, and the leadership's emphasis on the necessity of morality and spirituality in the statement of the second step of the revolution, and the concerns of families and cultural activists indicate that moral virtues are fading and moral vices are growing in the waiting society, especially the youth. Therefore, this article, relying on the verses of the Quran and searching in the narrations of the Infallibles? Ahem?, discusses solutions that can be used to revive, grow, and expand the moral values that have faded in society. Strengthening faith and belief, recognizing values and introducing them, providing basic needs, enjoining what is good and forbidding what is evil, presenting and introducing successful models, employing methods of encouragement and punishment, creating a favorable educational environment, insight, enemy identification, and optimal, accurate, and targeted use of the capacities of domestic mass media can be considered among the most important solutions

Keywords: Value, ethics, moral value, importance of value, types of values, strategies for restoring values

1. PhD in Islamic Studies, Islamic Revolution Orientation

راهکارهای احیای ارزش‌های اخلاقی جوانان در جامعه منتظر

فاطمه اکبری^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۵/۱۱

چکیده

ارزش‌های اخلاقی در هر زمان از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار بوده‌اند؛ ولی در عصر حاضر به دلیل رشد تکنولوژی، گسترش روزافزون رسانه‌های جمعی، تهاجم فرهنگی، فضای مجازی، جنگ شناختی و ترکیبی دشمن و جایگاه خاص جمهوری اسلامی ایران، ارزش‌های اخلاقی اهمیت ویژه‌ای دارند زیرا از یک سو فقدان آن سبب گسترش عوامل و انگیزه‌های فساد در بین آحاد افراد جامعه به خصوص جوانان، الگوها و چهره‌ها می‌شود که پیامدهای جبران‌ناپذیری را بر افراد و جامعه تحمیل می‌کند و از سوی دیگر اکتساب صفات پسندیده اخلاقی و پایبندی به اخلاق و معنویت در تمام ابعاد زندگی و منزه کردن قلب از رذائل اخلاقی از مهم‌ترین مباحث قرآنی و از یک نظر مهم‌ترین هدف بعثت انبیای الهی را تشکیل می‌دهد، که ترک این تأکیدها و دعوت‌ها سبب محرومیت از برکات و آثار ارزشمند ناشی از ارزش‌ها می‌شود تا جایی که نه دین برای مردم مفهومی دارد و نه دنیای آنها سامان می‌یابد. اما متأسفانه آمار، حوادث روزنامه‌ها، تحركات متعدد دشمن در کشور ما، فسادهای اخلاقی متعدد در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، علمی، فرهنگی و تأکید رهبری بر ضرورت اخلاق و معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب و دغدغه خانواده‌ها و فعالان فرهنگی حاکی از کم‌رنگ شدن فضائل اخلاقی و رشد رذائل اخلاقی در جامعه منتظر به خصوص جوانان است. لذا این نوشتار با تکیه بر آیات قرآن و جستجو در روایات معصومین علیهم‌السلام به بیان راهکارهایی می‌پردازد که با به کارگیری آنها می‌توان ارزش‌های اخلاقی کم‌رنگ شده در جامعه را احیا، رشد و گسترش داد که می‌توان تقویت ایمان و اعتقاد، شناخت ارزش‌ها و معرفی آنها، تأمین نیازهای اولیه، امر به معروف و نهی از منکر، ارائه و معرفی الگوهای موفق، به کارگیری روش‌های تشویق و تنبیه، ایجاد محیط تربیتی مساعد، بصیرت، دشمن‌شناسی و استفاده بهینه، دقیق و هدفمند از ظرفیت‌های رسانه‌های جمعی داخلی را از مهم‌ترین راهکارها دانست.

۱. دکتری مدرسی معارف اسلامی گرایش انقلاب اسلامی.

مقدمه

آئین اسلام و کتاب مقدس قرآن، راه حقیقی هدایت بشر به سوی سعادت و کمال است. اسلام آن چنان برنامه گسترده و جامعی برای زندگی دارد. که خط سیر سعادت بشر را از هنگام تولد تا موقع مرگ و از درون خانواده تا میدان جنگ و از اداره و کارخانه و بازار تا کرسی قضاوت و مدیریت و رهبری سیاسی مشخص می‌کند. اسلام، ارزش‌های اخلاقی مرتبط با هر مسئله‌ای از مسائل زندگی را پیش پای انسان گذاشته و رابطه انسان با خدا، با خود، با دیگران و حتی با طبیعت جاندار و بی‌جان را به صورتی بسیار ارزنده‌تر و زنده‌تر از آن چه امروز در رسانه‌ها و مجامع جهانی مطرح است، بیان کرده است. بنابراین اسلام فقط سعادت دنیوی را در نظر ندارد. بلکه سعادت اخروی را در گرو این می‌داند که فرد، در دنیا و در جزئی‌ترین مسائل زندگی خود راه درست را طی کند. از این رو در قرآن کریم بسیاری از این اصول و ارزش‌ها را که به متن زندگی فردی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و اخلاقی انسان مربوط می‌شود و نقش مهمی در رسیدن به سعادت اخروی و دنیوی دارند، را مورد توجه قرار داده است.

خداوند متعال با فرستادن پیامبران و کتب آسمانی متعدد قوانین شرعی و اخلاقی فردی و اجتماعی را برای انسان ترسیم کرده است (به عنوان نمونه: بقره ۲۳۸-۲۳۹؛ هود: ۱۱۵؛ اسراء: ۷۸؛ انعام: ۱۴۱؛ انفال: ۴۱) بنابراین قرآن کتابی است که طبق آیه شریفه «تبیانا لكل شیء» جامع و کامل و در همه موارد و موضوعات مبتلا به بشر قوانینی را برای این مشخص کرده و مصالح و مفاسد اخلاقی و اجتماعی را به وضوح نشان داده است، اما با کمال تأسف باید اعتراف کرد که قوانین اخلاقی در حد انتظار مورد استفاده قرار نگرفته‌اند و آموزه‌های دینی و فضیلت‌های اخلاقی مورد بی‌مهری واقع شده‌اند و متأسفانه گاهی به فراموشی کامل سپرده شده و از بین رفته‌اند.

بنابراین لازم است بار دیگر ارزش‌های اخلاقی مورد توجه همگان قرار گیرد و همه افراد به سوی فضائل اخلاقی رنگ باخته و ارزش‌هایی که مورد غفلت واقع شده‌اند دعوت شوند. ارزش‌های اخلاقی جایگاه والایی در دین اسلام دارند و مباحث اخلاقی از مهم‌ترین مباحث قرآنی بعد از مسائل اعتقادی است که بیشترین تکرار، تذکر و آموزش درباره آن در قرآن آمده

است. زیرا قرآن در آیات متعدد بر تهذیب و تزکیه اخلاقی انسان تاکید نموده و ان را یکی از مهم‌ترین وظایف انبیاء معرفی می‌کند و می‌فرماید:

«رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (بقره: ۱۲۹؛ آل عمران: ۱۶۴؛ جمعه: ۲؛ بقره: ۱۵۱).

و در راستای این جایگاه و مقام رفیع اخلاق، رسول گرامی اسلام ﷺ نیز هدف رسالت خویش را اكمال مكارم اخلاق می‌داند و می‌فرماید: «انی بعثت لأتمم مكارم الخلاق». بر این اساس احیا، رشد و گسترش ارزش‌ها در جوامع اسلامی به ویژه جامعه ایران که دارای حکومت اسلامی و مذهب رسمی شیعه می‌باشد بسیار حائز اهمیت است.

از این رو انتظار می‌رود که ارزش‌های اخلاقی در جامعه منتظر در بهترین حالت خود باشند، و در تمام سطوح فردی، اجتماعی، اقتصادی و... رواج و گسترش داشته و اکثر افراد جامعه به خصوص افراد چهره، موثر و تاثیرگذار، بسیجیان و نیروهای انقلابی بدان پایبند باشند. اما متأسفانه شاهد هستیم که در دهه اخیر ارزش‌های اخلاقی بسیاری، در حوزه اخلاق فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی کمرنگ و ضعیف شده‌اند و ارزش‌های جامعه، روز به روز آسیب‌پذیرتر می‌شوند و گاه از بین رفته و فراموش شده‌اند. و ضد ارزش‌های، رایج و معمول شده است که نتایج و پیامدهای ناخوشایند بسیاری را برای افراد و جامعه به دنبال داشته است. از این رو نگارنده در این مقاله براساس آیات و روایات به بیان راهکارهایی می‌پردازد که رعایت آنها می‌تواند به احیا، رشد، تقویت و گسترش ارزش‌های اخلاقی جوانان جامعه اسلامی کمک شایانی نماید. و به عبارت دیگر به راه‌حل‌هایی اشاره می‌کنیم که بتوان با به کارگیری آنها وضعیت «موجود نامطلوب اخلاقی جوانان» را به «وضعیت مطلوب اخلاقی» تغییر داد. که لازم و ضروری است قبل از پرداختن به آنها مروری بر معانی ارزش در لغت و اصطلاح، ابعاد و اقسام ارزش و اهمیت آن از نظر اسلام بپردازیم.

معناشناختی

یک. ارزش

واژه «ارزش» در زبان فارسی، اسم مصدر ارزییدن و دارای معانی متعدد است. در فرهنگ معین آمده است: ارزش یعنی:

- ارز، ارج، قدر؛

- برآزندگی، شایستگی، زبندگی، قابلیت، استحقاق؛

- اعتبار یک سند یا متاع، پولی که در سند نوشته شده است (ر.ک: معین، ۱۳۶۲ش: ج ۲، ۵۵۴).

معادل کلمه ارزش در زبان عربی دو واژه «فضیله» و «قیمه» است. که فضیله به معنای «الدرجة الرفیعة فی حسن الخلق» و «فضیله الشیء: مزیتة او وظیفته التی قصدت منه» است و «قیمه الشیء» نیز به معنای «قدره او ثمن الذی یعادل تکلفته» است که جمع آن «قیم» به معنای فضائل دینی و اخلاقی و اجتماعی که حیات جوامع انسانی بر پایه آن استوار شده است (ابراهیم و دیگران، بی تا: ج ۱، ۱۵۵).

واژه value که در زبان انگلیسی معادل واژه ارزش می باشد به معنای سودمندی و اهمیت و اعتقاد راسخ داشتن به آن چه که با ارزش، مفید، مهم و قابل قبول است به کار رفته است (فرانکنا، ۱۳۸۶ش: ۲۸).

معنای اصطلاحی ارزش: مراد از ارزش در کاربرد جامعه‌شناختی، معیارهای مشترک فرهنگی است که براساس آن ربط اخلاقی و زیبایی‌شناسی موضوعات، نگرش‌ها و آرزوها و نیازها را می توان با هم سنجید و مورد داوری قرار داد. نزد کسانی که در مجموعه‌ای از چنین معیارهایی سهیم‌اند، این باور وجود دارد که این معیارها معتبرند و باید در ارزش‌گذاری هر موضوعی به کار گرفته شوند؛ یعنی آن را به نیازها، آرزوها و نگرش‌ها مرتبط می‌سازد و در ارزیابی هر موضوعی به کار گرفته می‌شود. به این معنا که ربط آنها با موضوع یا موضوعات دیگر را مقایسه می‌کند (بیرو، ۱۳۶۷ش: ۴۸).

«ارزش» عبارت است از اندیشه‌ها و تصورات از آنچه یک فرهنگ خاص به آنها به عنوان خوب یا بد، متمایل یا غیرمتمایل توجه دارد. در تعریف دیگر، «ارزش آن چیزهایی است که افراد به صورت الزام، عادت، لذت و... به آن تمایل دارند و می‌خواهند». «ارزش عبارت است از ترکیبی از ایده‌ها، نگرش‌ها که طیف‌هایی را برای رجحان غرض‌ها و اعمالی که برای دستیابی به اهداف مورد نظر لازم است، در اختیار ما قرار می‌دهد» (محسنیان‌راد، ۱۳۷۵ش: ۴).

نتیجه آن‌که، ارزش‌ها؛ ملاک، معیار، الگو و ابزار سنجش اعمال، گفتار و کردار رفتار هستند که فرد، گروه یا جامعه براساس این ملاک‌ها و الگوها، رفتار و کردار افراد را مورد قضاوت و داوری قرار می‌دهند.

دو. اخلاق

اخلاق جمع خلق و خلق از ماده (خ ل ق)، به معنای سجایا و منش‌های پایدار اعم از (خوب و بد) است. خلق به چهره و شاکله درونی انسان گفته می‌شود که تحت اختیار انسان است که با فطرت و دید دل درک می‌شود. واژه خلق نیز از همان ماده گرفته شده که به شاکله و آفرینش بیرونی انسان گفته می‌شود که با حواس درک می‌شوند و چگونگی آن از اختیار انسان خارج است (راغب اصفهانی، بی تا: ج ۱، ۷۴).

در زبان انگلیسی واژه‌های «ethics» و «morality» هر دو به معنای اخلاق به کار رفته‌اند. کلمه «ethics» از ریشه یونانی «ethos» به معنای منش (character) گرفته شده. و کلمه «morality» نیز از ریشه لاتینی «mores» که برای اشاره به منش یا رسم و عادت به کار می‌رود گرفته شده است (فرانکنا، ۱۳۸۶ ش: ۲۸).

عالمان اخلاق معنای اصطلاحی متعددی برای «اخلاق» بیان کرده‌اند. که رایج‌ترین آنها عبارت است از: صفات نفسانی که در نفس انسان رسوخ کرده و پایدار شده است و موجب صدور افعالی متناسب با آنها، به طور خودجوش و بدون تأمل و تفکر می‌شود (مسکویه، ۱۳۷۵ ش: ۵۷-۵۸).

گروهی دیگر از عالمان، اخلاق را به هرگونه صفات نفسانی اعم از این که راسخ و پایدار باشد یا غیرراسخ و ناپایدار، و چه در اثر تفکر و تأمل حاصل شود و یا بدون تفکر و تأمل، تعریف می‌کنند (مصباح یزدی، ۱۳۸۴ ش: ۲۱).

گاهی هم اخلاق فقط در مورد اخلاق نیک و فضائل اخلاقی به کار می‌رود در نتیجه ردائل از دایره اخلاق خارج می‌شوند و فقط اخلاق فضیلت در دایره اخلاق قرار می‌گیرد و این تعریف در زبان انگلیسی با تعبیر اخلاقی «ethical» به معنای درست یا خوب، رایج است (فرانکنا، ۱۳۸۶ ش: ۲۸).

علاوه بر این تعاریف، از سوی دانشمندان غربی تعاریف دیگری مانند: نهاد اخلاقی زندگی، نظام رفتاری حاکم بر افراد مانند اخلاق عملی سقراط، یا سیستم همگانی غیررسمی ارائه شده است (همان).

سه. ارزش‌های اخلاقی

ارزش‌هایی هستند که از ارتباطات حقیقی بین افعال اختیاری انسان و کمالات تکوین نفس

انسانی پدید می‌آیند. به بیان دیگر، همه انسان‌ها، کما بیش، استعداد رسیدن به سلسله‌ای از کمالات حقیقی را دارند و هر فعل اختیاری به اندازه‌ای که وصول به آن کمالات را آسان یا دشوار کند، ارزش اخلاقی مثبت یا منفی خواهد داشت. این ارزش‌های اخلاقی حقیقی هستند که، با قوه عقل کشف می‌شوند و در موارد ناتوانی عقل، وحی بیان آنها را بر عهده می‌گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۷۲ش: ۲۰۵-۲۰۹). برای ارزش‌های اخلاقی، ضمانت اجرایی در خارج وجود ندارد، بلکه ضامن اجرایی داخلی دارد که همان وجدان است. وجدان اخلاقی باعث رعایت ارزش‌های اخلاقی است. و این که عمل اخلاقی قائم به نیت است؛ بر این اساس، عمل انسان در صورتی اخلاقی است که به قصد ریا و خودنمایی نباشد و الا ارزشی ندارد. پس اخلاق مرهون نیت صالح است (مصباح یزدی، ۱۳۷۳ش: ۴۶) که این، نگاه اسلام به ارزش اخلاقی است ولی در مکاتب مختلف، نگاه به ارزش به گونه دیگری است همچون مکاتب مادی‌گرا.

اهمیت و جایگاه ارزش‌های اخلاقی

یک. تهذیب و تزکیه اخلاقی هدف نزول قرآن کریم

اسلام، تربیت اخلاقی، تهذیب انسان و رشد و هدایت جامعه را از اهداف نزول قرآن کریم دانسته است و می‌فرماید:

«هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم یتلوا علیهم آیاته و یرکبهم و یعلمهم الکتاب و الحکمة و ان کانوا من قبل لنی ضلال مبین» (جمعه: ۲).

دو. ارزش‌های اخلاقی ملاک ارزش‌گذاری

قرآن کریم خصلت‌های اخلاقی را ملاک ارزش انسان می‌داند، و در مقام ستایش و تمجید پیامبران الهی، آنان را به جهت دارا بودن صفات اخلاقی نیکو می‌ستاید. برای مثال، حضرت ابراهیم علیه السلام را به خاطر برخورداری از سه صفت عالی اخلاقی ستوده، و می‌فرماید:

«ان ابراهیم حلیم اواه منیب» (هود: ۷۵).

همچنین درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«انک لعلی خلق عظیم» (قلم: ۴).

سه. عامل موفقیت رسولان در امر رسالت

قرآن کریم رمز موفقیت رسول خدا صلی الله علیه و آله را در ایفای رسالت خویش و گسترش توحید، اخلاق

نیکوی آن حضرت می‌داند و می‌فرماید:

«فبما رحمة من الله لنت لهم ولو كنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك» (آل عمران:

۱۵۹).

چهار. فلسفه ارسال رسل

ریشه و اساس و فلسفه بعثت پیامبر گرامی اسلام ﷺ مسئله مهم اخلاق است «انما بعثت لا تتم مكارم الاخلاق» (نوری، ۱۴۰۸ق: ج ۲، ۲۹۰). براساس این روایت نبوی که البته به مضامین مختلفی از آن نبی گرامی نقل شده، یکی از علت‌های مهم بعثت را تکمیل فضائل اخلاقی انسان‌ها بیان می‌کند.

پنج. اخلاق وسیله اتصال به خداوند

نبی مکرم اسلام، راه اتصال به خداوند متعال را فضائل اخلاقی بیان داشته به گونه‌ای که هر کس می‌خواهد به خداوند متصل شود بهترین وسیله، کسب سجایای اخلاقی است. رسول الله ﷺ فرمودند:

وجعل الله سبحانه مكارم الاخلاق صلة بينه وبين عباده فحسب احدكم ان يتمسك بخلق متصل بالله (همان: ج ۱۱، ۸۳).

خداوند سبحان فضائل اخلاقی را وسیله ارتباط میان خودش و بندگانش قرار داده، همین بس که هر یک از شما دست به اخلاقی بزنند که او را به خدا مربوط سازد.

شش. اخلاق ظرف دین

رشد و تکامل دینی بشر نباید در حد اجرای قوانین الهی متبلور در واجب و حرام متوقف شود، بلکه، تکامل دینی بیشتر، نیازمند ارزش‌هایی فراتر از حد ضرورت شریعت است و آن ارزش‌ها هستند که در اخلاق نمودار می‌گردند. رسول خدا ﷺ فرمود:

الأخلاق وعاء الدين (محمدی ری شهری، بی تا: ج ۳، ۱۳۷).

اخلاق ظرف دین است (یعنی دین در ظرف اخلاق پدید می‌آید، رشد می‌کند و باقی می‌ماند) و حتی بعضی از احادیث، داشتن فضائل انسانی و اخلاق نیکو را، مساوی با تمام دین یا نصف دین دانسته و از ریشه‌دار بودن آن در دین و تعالیم دینی پرده برمی‌دارد، به گونه‌ای که آن را از بخشش‌های الهی می‌شمارد. پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

الأخلاق منایح من الله عزوجل... (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۷۱، ۳۹۴)؛
اخلاق، بخشش‌هایی از خداوند بزرگ است.

هفت. عامل رستگاری

ارزش‌های اخلاقی، صرف‌نظر از جنبه مذهبی از ضروریات زندگی یک جامعه سعادت‌مند است. امیرمؤمنان علی علیه السلام در این باره می‌فرماید:

لو كنا لانرجوا الجنة ولا نخشى نارها ولا ثوابها ولا عقابا لكان ينبغي لنا ان نطالب بمكارم الأخلاق فإنها مما تدل على سبيل النجاح (نوری، ۱۴۰۸ق: ج ۱۱، ۱۹۳)؛
اگر به بهشت و ثواب (آخرت) امیدوار نباشیم و از آتش و عذاب (جهنم) نهراسیم، باز هم شایسته است که فضیلت‌های اخلاقی را طلب کنیم؛ زیرا فضائل اخلاقی، از چیزهایی است که ما را به راه رستگاری هدایت می‌کند.

هشت. اخلاق عامل ایجاد انگیزه

با توجه به این‌که انسان موجودی با اراده و مختار است، باید آگاهانه و آزادانه در پی اجرای دستورات الهی قیام کند و این‌ونه حرکت، با وضع قوانین خشک و اعمال قدرت تحقق نمی‌یابد، بلکه باید انگیزه لازم در انسان پدید آید تا انسان بدون احساس فشار و تنگنا در این راستا قیام کند و این انگیزه را ایمان و اخلاق پدید می‌آورد و قوت می‌بخشد و قوانین الهی در کنار ارزش‌های اخلاقی قابل‌اجراء می‌گردد. بنابراین ارزش‌های اخلاقی نگهبان دین و ضامن اجرای قوانین خواهند بود.

راهکارهای احیای ارزش‌های اخلاقی

یک. تقویت ایمان و اعتقاد

ایمان به خدا، رسول، کتاب، معاد و... سبب ایجاد یک کشش و انگیزه در انسان می‌شود به گونه‌ای که توجه او متمرکز در ارزش‌های الهی و معنوی است در نتیجه افق‌های دور را هدف و منشأ حرکت خود قرار می‌دهد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱ش: ج ۱، ۱۶۲).
چون ایمان، مقتضی عمل صالح است و در واقع ما را به عمل صالح و پسندیده وادار می‌کند. انگیزه و میل قوی در انسان برای انجام کارهای خوب و ترک کارهای زشت به وجود می‌آورد؛ و انسان را در مقابله با هوای نفس و سایر رذیلت‌ها مقاوم می‌کند (همان: ۱۶۶).
باور به پروردگار عالم، روابط اجتماعی را بهبود می‌بخشد و سبب رشد و گسترش حجت،

لفت، صداقت، عفت و... می‌شود چون خداوند حد و مرز رفتار، گفتار، کردار، افکار آدمی را متناسب با همه مکان‌ها، زمان‌ها و در مقابل افراد گوناگون اعم از محرم، نامحرم، اقوام، دوستان و دشمنان را کاملاً دقیق و گویا بیان کرده است. که پایبندی به این حدود الهی سبب تعدیل غرایز و خواسته‌های نفسانی است که تبدیل غرائز و تحت نظارت عقل بودن، عامل مهمی در رشد ارزش‌های اخلاقی در جامعه می‌شود.

افراد با ایمان همه آفریده‌های خدا را به یک چشم می‌نگرند و با آنها به عدالت رفتار می‌نمایند، چون: خداوند را رازق می‌دانند از فقر نمی‌هراسند و نفس خود را در زمان فقر و ناداری از ورود به گناه و زشتی‌ها باز می‌دارند، مؤمنین انسان‌های راستگو، باوفا، متواضع، عقیف و... هستند.

بنابراین تعمیق باور و اعتقاد افراد جامعه می‌تواند به تقویت ارزش‌ها کمک نماید و هرچه ایمان مردم جامعه قوی‌تر باشد ارزش‌ها در سطح وسیعی از جامعه رواج می‌یابند که رسیدن به این امر مهم، از طریق؛ اخلاص در انجام عمل، اتصال به قرآن و تأمل در آیات الهی، ذکر و یاد مستمر خداوند، زیادت در انجام عمل صالح، تفکر و اندیشه در سختی‌های جهنم و لذت‌های بهشت، یادآوری سکرات مرگ و عذاب قبر، محاسبه اعمال خویش، انجام واجبات و ترک محرمات، کسب لقمه حلال، دوری از شبهات، مطالعه سیره معصومین علیهم‌السلام، توسل به معصومین، دعا، دادن بینش صحیح توسط والدین، معلمان، مدارس و نهادهای علمی و تربیتی در تمام مقاطع سنی به تناسب سن، امکان‌پذیر است.

دو. شناخت ارزش‌ها و معرفی آنها

یکی دیگر از مهم‌ترین گام‌ها در حفظ و اعتلای ارزش‌ها، شناخت و آگاهی نسبت به آنهاست. کسی که شهد شیرین حقایق و ارزش‌ها را بچشد و لذت آن را درک کند، در هر شرایطی به آنها پای بند است و به هیچ قیمتی آن را نمی‌فروشد و نسبت به آن بی‌تفاوت نمی‌شود. چنان‌که امیر مؤمنان علی علیه‌السلام می‌فرماید:

ما شککت فی الحق مذ رأیته (دستی، ۱۳۷۸ ش: ۴۸)؛

از زمانی که حق را شناختم در آن تردید نکرده‌ام.

شناخت و آگاهی درست، صحیح و جامع از فضائل اخلاقی از طرق مختلفی قابل دسترسی است که در ذیل به اختصار بیان می‌کنیم.

الف) تبلیغ: مبلغان کشور، نهادهای فرهنگی و مذهبی می‌توانند از طریق تبلیغ ارزش‌ها در زمان مناسب مثل ماه رمضان، محرم و مکان‌های مختلف مثل مساجد، مدارس، دانشگاه‌ها، ادارات و... گامی مهم در معرفی و شناسایی ارزش‌ها بردارند. لازم به ذکر است تبلیغ نباید خام باشد یعنی صرف آیات و روایات لازم است اما کافی نیست بلکه تبلیغ باید نوین، جذاب و شیرین و به روز، متناسب، انگیزشی باشد به گونه‌ای مخاطب را در حین تبلیغ در محضر مبلغ، میخکوب کند.

ب) جلسات پرسش و پاسخ: با تشکیل جلسات پرسش و پاسخ و حلقه‌های اخلاقی متنوع برای سنین مختلف و برای قشرهای مختلف مردم با موضوعات اخلاقی مختلف می‌توان به تبیین ارزش‌ها کمک کرد که رعایت سه شرط اساسی در آن لازم است؛ از یکسو استاد پاسخ‌دهنده باید مسلط به مباحث باشد و دیگر این که باید شبهات و سوالات به روز و شایع، نو، تازه و جذاب و اساس و همچنین ارائه پاسخ‌های گویا، دقیق و صریح، روش‌های نو و مؤثر می‌توان توجه افراد را به شناخت ارزش ما جلب نمود.

ج) از طریق رسانه‌های جمعی مثل تلویزیون، روزنامه رادیو: رسانه‌های جمعی در سطح کشور مخاطبان زیادی دارند از این رو با برنامه‌ریزی‌های کلان، دقیق، کاربردی در زمینه‌های مختلف همچون ساخت سریال‌ها و فیلم‌های سینمایی، کارتن‌ها، سخنرانی‌ها، پیام‌های صوتی و تصویری و... می‌توان ارزش‌ها را در مدت زمان کوتاه به مخاطبان بسیاری منتقل نمود.

د) از طریق داستان‌های اخلاقی: چراکه داستان‌های جذاب و هیجان‌انگیز، خواننده و شنونده را با خود همراه می‌سازد و فرد خود را قهرمان اصلی داستان می‌پندارد در نتیجه اهداف و پیام‌های اخلاقی را به صورت غیرمستقیم دریافت می‌کند. که این شیوه مورد توجه همه افراد در همه سنین است. بنابراین اگر دست به دست یکدیگر دهیم و هرکس به اندازه‌ی توان خود ارزش‌ها را بشناسد و به دیگران بشناساند قدم بزرگی در مسیر احیای ارزش‌های اخلاقی برداشته‌ایم.

سه. مطالعه کتب اخلاقی

همه افراد می‌توانند با مطالعه کتاب‌های اخلاقی خود را از جهل و ناآگاهی نسبت به ارزش‌ها برهانند. و فضائل را دقیق، جامع و صحیح فرا بگیرند. چرا که در سایه شناخت و علم است که

می‌توان ارزش‌ها را حفظ کرد. اما متأسفانه سرانه مطالعه در کشور ما خیلی کم است و باید چاره‌ای برای این مسئله مهم اندیشید. یکی از راهکارهای تقویت مطالعات کتاب‌های اخلاقی برپایی جلسات و حلقه‌های خوانش کتاب توسط کودکان و نوجوانان و برگزاری مسابقه از متن کتاب هست که مطالعه را لذت‌بخش می‌سازد و مطلوب حاصل می‌شود. راه دیگر تبدیل کتاب‌های متنی به کتاب‌های صوتی است که قابلیت گوش دادن در مسیرهای رفت و آمد روزانه را فراهم می‌کند و مورد دیگر طرح مباحث اخلاقی در قالب، شعر، داستان و حکایت و نمایش و فیلم و تئاتر است.

تأمین نیازهای اولیه

تأمین نیازهای اولیه افراد جامعه از طریق مشروع و صحیح، عاملی مؤثر در رشد ارزش‌های اخلاقی است. زیرا رفع نیازهای ضروری زندگی مثل خوراک، پوشاک، سرپناه، شغل، ازدواج و... از اولویت برخوردارند و افراد تا زمانی که تحت فشار گرسنگی، بی‌مسکنی و تمایلات جنسی باشد صحبت از رشد و تعالی اخلاقی بیهوده است.

قرآن کریم نیز تأمین نیازهای اولیه را اولویت بخشیده و سپس توصیه به ارزش‌های اخلاقی نموده است. «وکلوا مما رزقکم الله حلالاً طیباً، واتقوا الله...» (مائده: ۸۸) «یا ایها الذین آمنوا کلوا من الطیبات ما رزقناکم و اشکروا لله» (بقره: ۱۷۲)، و «یا ایها الرسول کلوا من الطیبات و اعملوا صالحاً» (مؤمنون: ۵۱).

با دقت در سه آیه فوق، دعوت و توصیه به ارزش‌هایی همچون تقوای الهی، شکر الهی و انجام اعمال صالح در اولویت دوم قرار دارند و نیازهای اولیه بر آنها مقدم شده‌اند.

رسول گرامی اسلام ﷺ نیز رفع نیازهای زیستی و اولیه انسان را مقدمه‌ای برای رسیدن به اهداف عالی اخلاقی می‌دانند و می‌فرمایند: تأمین خواسته‌ها و احتیاجات اولیه از دو بعد اهمیت دارد؛ از یک سو ارضا و برآورده نمودن نیازهای ضروری افراد، زمینه انگیزه و میل به کسب ارزش‌های بالاتر را تقویت می‌کند و جنبه انگیزشی می‌یابد، و از سوی دیگر، پاسخگویی به نیاز ما از طریق مشروع، صحیح و در زمان مناسب، سبب اعتدال در قوای درونی انسان می‌شود و اعتدال در قوا و تحت فرمان قوه عاقله بودن راه هرگونه افراط و تفریط را می‌بندد، سبب رشد فضائل و تربیت اخلاقی می‌شود (دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۸۶: ۱۷۰).

ایجاد شغل متناسب با تحصیلات افراد، ارائه دادن تسهیلات لازم برای خرید مسکن، فراهم

کردن بسترهای لازم برای ازدواج به موقع جوانان، فرهنگ‌سازی برای ازدواج‌های آسان، ایجاد و گسترش فضاهای تفریحی و ورزشی سالم برای جوانان، برنامه‌ریزی‌های دقیق برای اوقات فراغت نوجوانان و جوانان از عواملی هستند که در مسیر تأمین نیازهای ضروری افراد کمک‌کننده می‌باشند.

امر به معروف و نهی از منکر

مراقبت و نظارت عمومی یا امر به معروف و نهی از منکر در اسلام تکلیف مهم و مقدسی شمرده شده است که یکی از راه‌حل‌های مهم در جهت سالم‌سازی محیط زندگی از ناپاکی‌ها، کژی‌ها و مفاسد اخلاقی است، اگر این دو فریضه به خوبی برای افراد جامعه معرفی و تبیین شود و به اهمیت آن پی ببرند و به یک فرهنگ عمومی، همگانی و مستمر تبدیل شود. در سایه آن ارزش‌های اخلاقی زیادی در محیط جامعه جان دوباره می‌گیرند و در جامعه ظهور و بروز می‌یابند که مولای متقیان امام علی علیه السلام می‌فرماید و زیرا تک‌تک افراد احساس مسئولیت می‌کنند و نمی‌توانند در برابر ترک معروف و ارزش‌ها و همچنین ارتکاب به منکرات و ضد ارزش ما ساکت بنشینند. بلکه یکدیگر را به به انجام نیکی‌ها دعوت و امر می‌نمایند و از ارتکاب منکرات و کژی‌ها باز می‌دارند. در نتیجه فضای مناسب و مساعد برای رشد ارزش‌ها فراهم و بستر بروز منکرات و ردائل اخلاقی محو می‌شود. امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

امر به معروف و نهی از منکر راه و روش پیامبران و شیوه صالحان است و فریضه بزرگی است که دیگر فرائض به واسطه آن برپا می‌شوند، راه‌ها امن می‌گردد، درآمد حلال می‌شود، حقوق پایمال شده به صاحبش برمی‌گردد، زمین آباد می‌شود، بدون ظلم حق از دشمنان گرفته می‌شود و کارها سامان می‌پذیرد (کلینی، ۱۳۷۵ ش: ج ۵، ۵۶).

بنابراین اصل نظارت همگانی از ویژگی‌های لاینفک مؤمنین است که نقش عظیمی در تحکیم احکام، عقاید و فضیلت‌زایی و ردیلت‌زدایی ایفا می‌کند. اما متأسفانه این امر در جامعه امروز ما کم‌رنگ شده است که نیازمند تدبیرهای عالمانه و اجرایی و مردمی است.

ارائه و معرفی الگوهای موفق

نخبگان، بزرگان، فضلاء، قهرمانان ورزشی، مدیران، رؤساء و افراد شاخص و چهره و بسیجیان از سازندگان اصلی محیط اخلاقی هستند. به همین خاطر عموم افراد جامعه به خصوص نوجوانان و جوانان این افراد را الگوی خویش می‌دانند و از رفتار، گفتار و خصوصیات

رفتاری و اخلاقی آنان الگوبرداری می‌کنند. بنابراین لازم است برای رشد فضائل اخلاقی در جامعه، الگوها و اسوه‌های اخلاقی، دینی و علمی موفق را در تمام سطوح شناسایی کنیم و از طریق گفتگو، مصاحبه، مناظره، نشر آثار آنها، سخنرانی، اردوهای تفریحی و... معرفی نمائیم و الگوهای ناشایست اخلاقی را از جامعه طرد یا نسبت به آنها اطلاع‌رسانی کنیم. زیرا وجود الگو و افراد نمونه و موفق، به خودی خود افراد حاضر در محیط اطراف خویش را جذب می‌کنند و افراد، مجذوب صفات و رفتار نیک و پسندیده آنها می‌شوند و از آنها تقلید می‌کنند (دیلمی، ۱۳۸۶ش: ۱۶۴).

همچنین می‌توان بر الگوهای اخلاقی ثبت شده در تاریخ و قرآن کریم سرمایه‌گذاری کرد و با معرفی دقیق، کاربردی و در عین حال محبوب و دوست‌داشتنی حیات مجدد بخشید و آنها را در قالب‌های گوناگونی مثل داستان، تئاتر، سریال، کتاب، عکس، نقاشی، رمان، پیامک، و... و متناسب با سن افراد، معرفی و ارائه داد. نکته لازم به ذکر است در ارائه الگوها باید به مخاطبان این دقت توجه را داد که ممکن است هر فردی از یکی از جهت و یا از چند جهت الگو و برخی افراد به طور کامل الگو هستند بنابراین باید موارد مثبت و ارزشمند او را الگوبرداری کرده و سایر ابعاد وی را که قابلیت الگوگیری ندارد را رها کنند.

بنابراین انسان‌ها فطرتاً الگوطلب و الگوپذیر هستند که الگوها هم نقش حساس، مهم و عظیمی را ایفا می‌کنند به گونه‌ای که الگوهای نیک، شایسته و صالح مردم را به فلاح و رستگاری می‌رسانند و الگوهای نامناسب، موجب تباهی، سردرگمی، حیرت و فساد مردم می‌شوند و این مسئله، ضرورت ارائه الگوهای تام، کامل، برای احیای مجدد ارزش‌های اخلاقی، رشد و تقویت آنان را دوچندان می‌کند (وفایی، ۱۳۹۰ش: ۱۷۴). بنابراین بسیجیان نقش مضاعفی در این امر دارند چون الگو هستند و باید مهذب باشند و خود را به اخلاق الهی و انسانی آراسته سازند تا تأثیرگذار باشند. به فرموده امام علی علیه السلام با عمل باید دعوت‌کننده مردم به امور خیر باشید نه زبان‌تان.

به کارگیری روش‌های تشویق و تنبیه

با استفاده از روش تشویق و تنبیه در محیط خانواده، مدرسه، دانشگاه، اداره و نهادهای کلان سیاسی و اقتصادی می‌توان گام‌هایی مؤثر در احیای فضائل اخلاقی برداشت. تشویق در لغت به معنای راغب ساختن، به شوق افکندن و آرزومند کردن است. و تنبیه نیز

به معنای آگاه کردن، بیدار کردن، ادب کردن آمده است (معین، ۱۳۶۲ش: ج ۲، ۱۵۴). بنابراین اگر خانواده‌ها، مدارس و همه نهادهایی که به نوعی با افراد سروکار دارند این شیوه را سرلوحه کار خویش قرار دهند؛ بدین معنی که در برابر صفات و رفتارهای اخلاقی نیک و پسندیده فرزندان، دانش‌آموزان، دانشجویان کارمندان و بی تفاوت نباشد بلکه واکنش مثبت نشان دهند و رضایت خود را از رفتار مناسب او ابراز نمایند و همچنین در برابر عملکرد ناپسند آنها سکوت نکنند بلکه نارضایتی خود را نسبت به عمل نادرست او اعلام نمایند. تشویق سبب تقویت رفتارهای مثبت و نیک در جامعه می‌شود و در مقابل تنبیه سبب کاهش یا حذف کژی‌ها می‌شود، و بی تفاوتی نسبت به رفتارهای مثبت سبب خاموشی و تضعیف آنان، و نسبت به رفتارهای منفی سبب رشد و شیوع آن می‌گردد. از این رو امام علی علیه السلام خطاب به مالک اشتر می‌فرماید:

نیکوکار و بدکار نزد تو یکسان نباشند؛ زیرا این امر [یکسان انگاری] موجب ترک نیکوکاری خوبان و تداوم بدکاری ناهلان خواهد شد. پس برای رعایت ادب، با هر کدام مطابق با احوال خودش برخورد کن (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۷۷، ۴۶).

زیرا اصلاح نیکان با اکرام آنان و اصلاح بدکاران با تأدیب آنان میسر می‌گردد (همان: ج ۷۸، ۲۴۵).

تشویق و تنبیه انواع گوناگونی دارند که با توجه به شرایط، سن، سطح علمی، شغلی، فهم و درک و بسته به اهمیت عملی که فرد انجام داده، اعمال می‌شود، یعنی گاهی از توجه عاطفی مثل نگاه محبت‌آمیز، لبخند زدن، مهربانی کردن، تکان دادن سر به نشانه تأیید رفتار او استفاده می‌شود، گاهی نیز از تشویق و تنبیه زبانی مثل تشکر و قدردانی یا سرزنش، تعریف و تمجید یا نکوهش و توبیخ و... مدد گرفته می‌شود و گاه نیز باید از تشویق عملی مثل جایزه، هدیه، نمره، اضافه حقوق، اردو، سفرهای زیارتی و سیاحتی، بن کالا و... می‌توان استفاده کرد (زینهاری، ۱۳۷۱ش: ۳۶).

تشویق به هر نحوی که صورت پذیرد علاوه بر این که سبب رشد فضائل می‌شود. خود نوعی تنبیه برای افرادی که اعمال ناشایست انجام می‌دهند محسوب می‌شود چرا که میان آنها و افراد شایسته تفاوت قائل شده‌اند و شاهدند که دیگران مورد توجه و احترام قرار می‌گیرند ولی کسی به اینها توجه نمی‌کنند و خود این مسئله می‌تواند آنها را ترغیب به انجام فضائل و ترک رذائل نماید.

ایجاد محیط تربیتی مساعد

تربیت دینی و اخلاقی فرزندان از وظایف والدین است و یکی از عوامل مؤثر در تربیت اخلاقی و گسترش فضائل فراهم کردن محیط مناسب برای رشد اخلاقی است. زیرا شرایط محیطی که فرد در آن زندگی می‌کند اعمال، رفتار تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ یعنی اگر محیط مناسب، سالم و مساعد برای تربیت باشد سبب رشد فضائل و اخلاق پسندیده در فردی شود و اگر محیط فاسد و آلوده باشد رذائل و اخلاق ناپسند در فرد رشد می‌کند.

خانواده اولین نهادی است که فرد در آن قرار می‌گیرد و رشد و تکامل می‌یابد. پس اولین محیطی که کودک در آن قرار می‌گیرد خانواده است لذا خانواده‌ها باید محیط خانه را به یک محیط امن، آرامش بخش، دینی و اخلاقی تبدیل نمایند و نیز والدین خود را ملزم به رعایت مسائل اخلاقی نمایند و از هر گونه تشویش، اضطراب، بروز رذائل و خصلت‌های زشت دوری بجویند، چراکه همه این امور بر تربیت فرزندان تأثیر سوء می‌گذارند. خانواده برای تربیت فرزندان براساس موازین اخلاقی باید امور متعددی را مدنظر داشته باشند چراکه عناصر مختلفی در فراهم ساختن محیط مناسب تربیت دخیل هستند که عبارتند از:

الف) نام نیک بر فرزندان نهادن، چراکه نام نیک و شایسته سبب گرایش فرد به سوی خوبی‌ها و نیکی‌ها می‌شود و نام بد و زشت فرد را به سوی فرومایگی و پستی سوق می‌دهد.

ب) انتخاب محل مناسب برای زندگی، کار، تحصیل، ورزش، تفریح و... چون محل زندگی مذهبی و دینی افراد را متمایل به سوی خوبی‌ها می‌کند و محل زندگی نامناسب و فاسد زمینه بروز ناهنجاری‌ها را افزایش می‌دهد.

ج) ازدواج درست و صحیح، به خانواده ما توصیه شده که از خانواده‌های نجیب، باصالت، هم کفو و با اخلاق همسر بگیریید و از انتخاب همسری که در خانواده‌های غیردینی، ناهنجار پرورش یافته‌اند پرهیز نمایند.

بنابراین فراهم شدن محیط عاری از هرگونه رذیله و انحراف می‌تواند کمک شایانی به گسترش فضائل در جامعه نماید و هرچه بین محیط‌های تربیتی مثل خانواده، اجتماع هماهنگی بیشتری باشد چون تعارض هنجارها در آن کم است تربیت اخلاقی افراد راحت‌تر است و رفتارهای پسندیده موجود استحکام می‌یابند. که بسیجیان و پایگاه‌های بسیج هر محل می‌توانند نقش مهمی در فراهم کردن محیط سالم باشند آنها می‌توانند با برنامه‌های فرهنگی محلیه خود را مزین با آداب اخلاقی کرده و با تربیت و ارشاد دختران و پسران و مادران

محلّیه، محلّه‌ای امن و پاک را بسازند.

بصیرت‌افزایی

بصیرت در لغت به معنای دانایی، بینایی، بینایی دل، هوشیاری، زیرکی و یقین است (معین، ۱۳۶۲ ش: ج ۱، ۵۴۶) و در اصطلاح عرفانی و فلسفی، قوه قلبی یا نیروی باطنی که به خوی قدسی روشن گردیده است و از پرتو آن، صاحب بصیرت حقایق و بواطن اشیاء را می‌داند و بصیرت به مثابه چشم برای نفس آدمی است (جمعی از محققان، ۱۳۶۰ ش: ج ۳، ۲۷۱).

به بیان ساده‌تر می‌توان بصیرت را چنین تعریف کرد؛ بصیرت، بیداری و هوشیاری در برخورد با حوادث و پدیده‌های بیرونی و برخورداری از قوه تجزیه و تحلیل مسائل و زمان‌شناسی و برخورد واقع‌بینانه با آن است.

رشد و تقویت بصیرت در افراد سبب می‌شود که افراد نسبت مسائل اطراف خود، فرهنگ، عقاید، فضائل و رذائل اخلاقی، اظهارنظرهای گوناگون افراد، رفتارهای دشمن و همچنین برنامه‌ها و اهداف آنان، بی‌تفاوت نباشد بلکه با فهم و درک روشن خود آنها را رصد می‌کنند و به همه چیز توجه دارند. مثلاً بصیرت در زمینه اخلاق، توانایی انسان را در تشخیص ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها بالا می‌برد، با آگاهی کامل و درست فضائل را می‌پذیرند به آن پای بند هستند و در پناه شناخت درست رذائل و مفساد آنها، از آنها دوری می‌کنند و از یک نوع ثبات و پایداری برخوردارند و کمتر نوسان اخلاقی در آنها مشاهده می‌شود.

انسان‌های بصیر در برابر حوادث و پدیده‌ها عجولانه و سطحی عمل نمی‌کنند بلکه از روی تدبیر و اندیشه قدم در عرصه می‌گذارند، با نگاه دقیق و موشکافه مسائل مورد را می‌سنجند و نگاه آگاهانه و علمی دارند و از توجه عامیانه و سطحی به دور هستند. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

فانما البصیر من سمع فتنکر و نظر فابصر؛

بصیر آن کسی است که بشنود، گوش خود را بر صداها نبندد و وقتی شنید بیندیشد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان استان قم، ۱۳۸۹/۸/۴).

در سایه بصیرت، حق و باطل، درست و نادرست، ظالم و مظلوم، ارزش و ضد ارزش، مهاجم و غیرمهاجم و فرهنگ خودی و غیرخودی، به خوبی روشن و شناخته می‌شوند از این رو نگاه و

فکر انسان‌های بصیر به سوی خوبی‌ها متمایل و از بدی‌ها دور‌گریزان می‌شوند، علاوه بر این دیگران را نیز به خوبی‌ها ترغیب و از بدی‌ها منع می‌کنند، درصدد شناخت عیب‌های خود می‌آیند و با تمام توان اعضا و جوارح، فکر و اندیشه، توان و استعداد خود را در مسیر کسب فضائل اخلاقی به کار می‌گیرند و در حیطة پای‌بندی به ارزش‌ها ثابت قدم می‌مانند. و راه هرگونه نفوذ رذائل را بر خود می‌بندند.

اما عوامل زیادی در ایجاد و افزایش بصیرت دخالت دارند و کمک‌کننده هستند که با به کارگیری آنها می‌توان شاهد رشد فضائل اخلاقی در جامعه بود که عبارتند از:

الف) تقوا: زیرا خداوند فرمود:

﴿إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فِرْقَانًا﴾ (انفال: ۲۹).

ب) ذکر و یاد خداوند: ذکر زبانی به قلبی و عملی موجب بصیرت می‌گردد؛ امام علی علیه السلام فرمودند:

هرکس به یاد خدا باشد، بینایی و بصیرت یابد (آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶ ش: ج ۵، ۱۶۶).

ج) همنشینی با علماء: امام علی علیه السلام می‌فرمایند:

اقامت کن نزد علما تا بینا گردی (همان: ج ۳، ۳۸۷).

د) عقلانیت و خردورزی در امور: این که انسان هر چیزی را که می‌شنود یا می‌بیند سریع نپذیرد بلکه پیرامون آن فکر و اندیشه نماید، جوانب آن را سنجید، منبع خبر را شناسایی و آن را بعد از گذراندن از فیلتر عقل و اندیشه‌اش بپذیرد یا رد نماید. چنین فردی بصیر است. زیرا آینده فکری و به کار بردن خرد در فرجام امور باعث بصیرت و بینایی می‌گردد (همان).

دشمن شناسی

دنیا عرصه تقابل حق و باطل است. و به حکم شناخت دشمن و آگاهی از موقعیت، قدرت و اهداف آن یک امر ضروری است. ملت مسلمان ایران که دارای حکومت اسلامی است نیز دشمنان بسیاری دارد و گاه و بیگاه از طریق نظامی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی وارد عمل می‌شوند تا بتوانند اهداف شوم خود را محقق کنند. لذا بر تمام مسلمانان واجب است که با همه توان در مسیر اقتدار و تعالی خود قدم بر دارند و با تمام قوا در برابر دشمن بایستند، تا بتوانند کلمه حق را بر بام جهان به اهتزاز درآورده و دشمن در جایگاه ضعف بنشانند.

دشمن کسی است که مسیر، هدف و او اسلامی نیست. امام خمینی رحمته الله علیه می‌فرماید:
 برنامه ملت ما، برنامه طویل‌المدت، این است که همان‌گونه که در گذشته دشمن را
 شناختیم و از میدان رد کردید، حال هم دشمن را بشناسید و از میدان ردش کنید.
 زیرا (دشمن) ما فقط محمدرضا نبود، هرکس مسیرش، مسیر اسلام نباشد دشمن
 ماست (موسوی خمینی، ۱۳۷۸ ش: ج ۶، ۲۵۷).

دشمنان ایران بعد از شکست در عرصه نظامی بر علیه ایران، مسیر دشمنی خود را عوض
 نموده و از کانال فرهنگ در کشور ما نفوذ کردند. و برای رسیدن به خواسته‌های شوم و ظالمانه
 خود؛ آداب و رسوم، باورها، اعتقادات، ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی ما را نشانه گرفته‌اند تا با
 تخریب آنها بتواند فرهنگ نادرست و غیراسلامی خویش را بر ما تحمیل کنند.
 اکنون که دشمن اسلام، انسانیت و تمام موجودیت ما را مورد هجمه قرار داده است. غفلت و
 سستی در برابر آنها عوارض سنگینی به بار می‌آورد که جبران‌ناپذیر است. پس لازم است از
 شناسایی دشمن غافل نباشیم بلکه باید دائماً برنامه و اهداف آنان را پیش‌بینی کنیم و در
 برنامه‌ریزی ما همیشه جلوتر از دشمن باشیم و در واقع میدان ابتکار و عمل را در دست بگیریم
 و قبل از دشمن قدم برداشته و طرح‌ها و نقشه‌های آنان را در نطفه خفه کنیم (بیانات مقام
 معظم رهبری در حرم رضوی، ۱۳۹۲/۱/۱).

شناخت دشمن و اهداف او، که نابود کردن باورها و ارزش‌های اعتقادی و اخلاقی ماست
 سبب استقامت و پایداری ما در پای بندی به ارزش‌ها می‌شود. زیرا خود را لحظه به لحظه در
 میدان جهاد و مبارزه با دشمن می‌بینیم که باید با چنگ و دندان از داشته‌های خود محافظت
 و پاسداری نمائیم. و هرگونه غفلت، اعتماد بی‌جا به دشمن، ضعیف‌پنداشتن او، مساوی با
 نابودی تمام باورها، اصول و مبانی اعتقادی و اخلاقی است.

استفاده کامل، بهینه، دقیق و هدفمند از ظرفیت‌های رسانه‌های جمعی داخلی

یکی از ابزارهای مؤثر و مفید در احیای ارزش‌ها هستند زیرا «رسانه‌های جمعی» را در ردیف
 عوامل شخصیت‌ساز قرار داده‌اند و بر این باورند که رسانه‌های جمعی می‌توانند هنجارهای
 اجتماعی را تقویت یا تضعیف سازند (کوئن: ۱۳۷۲ ش: ۱۱۲) و به تعبیر ژان کازینو، وسایل ارتباط
 جمعی می‌توانند به تسطیح فرهنگی و یکسان شدن الگوها و اندیشه‌ها کمک شایانی
 بکنند (کازینو، بی تا: ۱۵۵).

روشن است که درجه تأثیر رسانه‌ها و نیز استقبال همگانی از آنها شدت و ضعف داشته، تابع متغیر رشد فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جامعه می‌باشد؛ چون پیشرفت دانش و فناوری سهم اصلی را در نحوه استفاده افراد یک جامعه از رسانه‌های همگانی دارد (فخار طوسی، ۱۳۸۱ش: ۳).

به هر روی، اصل تأثیر عمیق رسانه‌های جمعی قابل انکار نیست و این به خاطر وقت زیادی است که افراد صرف خواندن کتاب، مجله، روزنامه، تماشای برنامه‌های تلویزیون، گوش دادن به رادیو و رفتن به سینما می‌کنند، به گونه‌ای که جامعه‌شناسان هنگام بررسی آثار و پیامد تماشای تلویزیون در کشورهای صنعتی، متوجه شدند که این رسانه جمعی برای کودکان و نوجوانان ۳ تا ۱۶ سال چنان جاذبه‌ای دارد که میانگین وقتی را که آنها صرف تماشای تلویزیون می‌کنند، بیش از وقتی است که در کلاس درس می‌گذرانند (کوئن: ۱۳۷۲ش: ۱۱۲).

در میان اقشار جامعه، قشر کودک و نوجوان تحت تأثیر شدید رسانه‌ها، به ویژه تلویزیون، هستند و این امر از دو جهت قابل توجه است: نخست این که در زمانی وسایل ارتباط جمعی با انسان‌های بزرگ و بالغ برخورد می‌کنند که آنان دارای ذهنی پرداخته و ساخته شده هستند. از این رو، پیام‌ها کمتر می‌توانند در آنها رسوخ کنند؛ زیرا شخص از سازوکارهای دفاعی خاص خود برخوردار است. اما این امر در مورد کودکان مصداق ندارد؛ ذهن کودک، ساده و فاقد شبکه به هم پیوسته متشکل از اندیشه‌ها و باورهاست. هنوز ذهن کودک رموز تحلیل عقاید، سنجش و سپس پذیرش یا طرد منطقی آنان را بازنیافته است. بدین روی، کودکان بدون هیچ پناه یا حفاظی در برابر وسایل ارتباط جمعی قرار می‌گیرند و سخت تأثیر می‌پذیرند (ساروخانی، ۱۳۷۲ش: ۱۷۷) و دوم این که بنابر تأکید انسان‌شناسان و دانشمندان علوم اجتماعی، شخصیت افراد غالباً در سنین ۳ تا ۱۲ سالگی شکل گرفته، سپس در محیط اجتماعی بروز و ظهور می‌کند (جمعی از نویسندگان، بی‌تا: ج ۲، ۷۳).

با توجه به نکات یاد شده و این واقعیت که رسانه‌های جمعی در جهت تغییر و تضعیف ارزش‌ها و شکل‌گیری باورهای منفی نیز کارایی مؤثری دارد، پس لازم و ضروری است که از این فرصت و ظرفیت طلایی که رسانه‌ها دارند به نحو احسن استفاده نمائیم یعنی تمام برنامه‌ها، سریال‌ها، کارتن‌ها، مقالات و... همسو و همگام با ارزش‌های دینی و اخلاقی باشند؛ زیرا در صورت کم‌کاری و غفلت از این فرصت ارزشمند لطامات جبران‌ناپذیری را بر حوزه اخلاق وارد

می‌کند و سلامت اخلاقی گروه کثیری از جامعه را تحت شعاع قرار می‌دهد و به خطر می‌اندازد و انسان‌ها را از مسیر بندگی و تقرب الهی که هدف خلقت است باز می‌دارد.

نتیجه‌گیری

بی‌گمان جامعه‌ای که ارزش‌های اخلاقی در آن پررنگ باشد و اکثر افراد خود را مقید به آن بدانند، جامعه‌ای پیشرفته محسوب می‌شود و افراد در این جامعه به راحتی پله‌های قرب الهی را طی می‌کنند و خود و دیگران را به سعادت می‌رسانند. اما از آن جایی که در مسیر انجام دستورات الهی دشمن بیرونی و درونی به کمین نشسته است و مانع تهذیب و آراسته شدن افراد جامعه به اخلاقیات می‌شود و با ابزارهای گوناگون می‌کوشد که ارزش به ضدارزش و ضدارزش به ارزش تبدیل شود و به نوعی دگرگونی ارزش‌ها ایجاد شود. لذا لازم است برای رسیدن به کمال نهایی و قرب الهی افراد جامعه مجهز به اموری شوند که بتوانند برخی ارزش‌های رنگ باخته در جامعه فعلی خود را پررنگ نمایند و سایر ارزش‌های مورد توجه را حفظ نمایند که با کمک به کارگیری اصول و روش‌های زیر این مهم حاصل می‌شود:

- رشد و تقویت اعتقادات دینی فرد، او را در برابر ترفندهای دشمن درون و برون مصون می‌سازد و فرد دارای ایمان قوی بر مصمم بر اصول خود می‌ایستد و تحت هر شرایطی به ارزش‌ها پایبند می‌باشد.

- شناخت ارزش‌ها و معرفی آنها به افراد جامعه باعث شناخت کامل و دقیق ارزش‌ها می‌شود در نتیجه افراد آگاه و عالم کمتر دچار ناهنجاری‌های اخلاقی می‌شوند و در اکثر موارد افراد منحرف از مسیر اخلاقیات را به مسیر اصلی باز می‌گرداند.

- تجربه ثابت کرده است افرادی که از نیازهای اولیه برخوردار بوده‌اند کمتر از مسیر اخلاقیات خارج شده‌اند که این وظیفه مسئولان کشور را دوچندان می‌کند.

- امر به معروف و نهی از منکر یکی از موضوعات دینی است که در سایه این دو فریضه ارزش‌ها حفظ می‌شوند که ارتباط مستقیم با رشد مصالح و دفع مفاسد اجتماعی دارد.

- ارائه و معرفی الگوهای موفق یکی از شیوه‌های قرآنی برای دعوت به ارزش‌های اخلاقی است زیرا انسان فطرتاً الگوظلب است و الگوها مسیر رشد اخلاقیات را هموار می‌کنند.

- به کارگیری روش‌های تشویق و تنبیه و بی‌تفاوت نبودن در برابر کارهای نیک و منفی افراد نقش به‌سزایی در ترویج ارزش‌ها دارد.

- تربیت افراد در محیط مساعد و مناسب، افراد را مقید به ارزش‌ها می‌نماید زیرا ارزش‌ها به تدریج در آنها ملکه می‌شود.

- بصیرت، بیداری و هوشیاری سبب می‌شود افراد جامعه با حوادث و پدیده‌های بیرونی و درونی که ارزش‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهند انفعالی برخورد نکنند بلکه بعد از تجزیه و تحلیل برخوردی واقع‌بینانه و آگاهانه دارند.

- شناخت دشمن و اهداف آن یکی از دستورات قرآن است که به افراد می‌آموزد در برابر دشمن مدبرانه عمل کنند.

- شکی نیست که استفاده بهینه و هدفمند از ظرفیت‌های رسانه‌های جمعی و همسو بودن تولیدات آنها با آموزه‌های دینی و اخلاقی تأثیر شگرفی در همگانی شدن ارزش‌ها دارد.

منابع

قرآن کریم

۱. ابراهیم، مصطفی و دیگران (بی‌تا)، *معجم الوسیط*، استانبول: دارالدعوه.
۲. آقا جمال خوانساری، محمدبن حسین (۱۳۶۶ش)، *شرح بر غرر الحکم و درر الکلم*، ترجمه: جلال‌الدین حسینی ارموی محدث، تهران: دانشگاه تهران.
۳. بیرو، آلن (۱۳۶۷ش)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه: باقر ساروخانی، تهران: کیهان.
۴. جاناتان اچ، ترنر (۱۳۷۸ش)، *مفاهیم و کاربردهای جامعه‌شناسی*، ترجمه: فولادی و بختیاری، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله علیه.
۵. جمعی از محققان (۱۳۶۰ش)، *دائرة المعارف تشیع*، تهران: حکمت.
۶. جمعی از نویسندگان (بی‌تا)، *زمینه روان‌شناسی*، ترجمه: سعید شاملو و دیگران، تهران: رشد.
۷. دشتی، محمد (۱۳۷۹ش)، *نهج البلاغه*، قم: نسیم حیات.
۸. دیلمی، احمد؛ آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۶ش)، *اخلاق اسلامی*، قم: دفتر نشر معارف.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (بی‌تا)، *مفردات*، ترجمه و تحقیق: غلامرضا خسروی، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
۱۰. رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸ش)، *وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی*، تهران: نشر گروس.
۱۱. زینهاری، مهری (۱۳۷۱ش)، «نقش تشویق و تنبیه در تربیت کودک»، *ماه‌نامه پیام زن*، شماره

- ۷.
۱۲. ساروخانی، باقر (۱۳۷۰ش)، *درآمدی بر دائرة المعارف علوم اجتماعی*، تهران: کیهان.
۱۳. ساروخانی، باقر (۱۳۷۲ش)، *جامعه‌شناسی ارتباطات*، تهران: اطلاعات.
۱۴. فخار طوسی، جواد (۱۳۸۱ش)، *امام خمینی و رسانه‌های گروهی*، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه.
۱۵. فرانکنا، ویلیام کی (۱۳۷۶ش)، *فلسفه اخلاق*، ترجمه: هادی صادقی، قم: طه.
۱۶. کازینو، ژان (بی‌تا)، *جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی*، ترجمه: باقر ساروخانی و منوچهر محسنی، تهران: اطلاعات.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۵ش)، *اصول کافی*، ترجمه: محمدباقر کمره‌ای، قم: اسوه.
۱۸. کوئن، بروس (۱۳۷۲ش)، *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه: فاضل توسلی، تهران: سمت.
۱۹. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، *بحارالانوار*، ترجمه: جمعی از محققان، بیروت: دار احیا التراث العربی.
۲۰. محسنیان راد، مهدی (۱۳۷۵ش)، *انقلاب، مطبوعات و ارزش‌ها*، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
۲۱. محمدی ری شهری، محمد (بی‌تا)، *میزان الحکمه*، ترجمه: حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث.
۲۲. مسکویه، ابوعلی (۱۳۷۵ش)، *کیمیای سعادت*، ترجمه: میرزا ابوطالب زنجانی، تصحیح: ابوالقاسم امامی، تهران: نقطه.
۲۳. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۲ش)، *جامعه و تاریخ*، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۴. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۳ش)، *دروس فلسفه اخلاق اسلامی*، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۵. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۴ش)، *فلسفه اخلاق*، ترجمه: امیرحسین شریفی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله علیه.
۲۶. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱ش)، *اخلاق در قرآن*، ترجمه: محمدحسین اسکندری، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله علیه.
۲۷. مطهری، مرتضی (۱۳۵۸ش)، *نقدی بر مارکسیسم*، تهران: صدرا.
۲۸. معین، محمد (۱۳۶۲ش)، *فرهنگ فارسی*، تهران: امیرکبیر.

۲۹. ملوین، فلور و دیگران (۱۳۷۰ش)، *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه: حمید خضر نجات، بی‌جا: دانشگاه شیراز.
۳۰. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸ش)، *صحیفه نور*، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه.
۳۱. نوری، حسین (۱۴۰۸ق)، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، تحقیق: مؤسسه آل‌البیت، قم: مؤسسه آل‌البیت.
۳۲. وفايي، اعظم (۱۳۹۰ش)، *صدف عفاف*، تهران: کانون اندیشه جوان.